

**РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
У 80 – 90-ТІ РОКИ ХХ СТ. (історіографія проблеми)**

3. Dychkivska, I. D. (2014). Teoretyko-metodychni problemy psykholoho-pedahohichnoho suprovodu diialnosti vykhovatelja inkluzyvnoi hrupy [Theoretical and methodological problems of psychological and pedagogical support of the activity of the educator of an inclusive group]. *Scientific notes of Rivnens. State Humanist University*. Vol. 10, pp. 6–11. [in Ukrainian].
4. Inhenkamp, K. (1991). *Pedahohicheskaja diahnostika* [Pedagogical diagnostics]. Moscow, 240 p. [in Russian].
5. Martynenko, S. M. (2015). *Diahnostuvannia osobystisno-profesiinykh yakostei vchytelia pochatkovoi*

shkoly. Navch.-metod. posib. [Diagnosis of personality and professional qualities elementary school teacher]. Kyiv, 208 p. [in Ukrainian].

6. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku. Zatverdzhena ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25.06.13 r. [The National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021. Approved by the Decree of the President of Ukraine dated June 25. 13. 2013]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. [in Ukrainian].

7. Pidlasyi, I. P. (1998). *Diahnostyka ta ekspertyza pedahohichnykh proektiv* [Diagnostics and expertise of pedagogical projects]. Kyiv, 343 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.03.2019

УДК 37.01:57(477)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.168359>

Марія Чепіль, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

**РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
У 80 – 90-ТІ РОКИ ХХ СТ. (історіографія проблеми)**

У статті висвітлено розвиток шкільної біологічної освіти в Україні упродовж 80 – 90-х рр. ХХ ст. Розкрито зміст реформ шкільної освіти, появу предмета “Біологія”, де знайшли відображення ідеї системного підходу, реалізація змістового потенціалу курсу біології для профорієнтації учнів. Виявлено низку суперечностей у розвитку шкільної біологічної освіти. Акцентовано увагу на вимогах до змісту підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, розвитку системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Ключові слова: освіта; реформи освіти; шкільна біологічна освіта; історіографія; учитель біології; суперечності; Україна.

Лім. 7.

Mariya Chepil, Doctor of Education, Professor,
Head of the General Pedagogy and Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

**DEVELOPMENT OF SCHOOL BIOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE 80’S
AND 90’S OF THE XXTH CENTURY (historiography of the problem)**

The features of school biological education in Ukraine, whose development took place in the context of socio-political, socio-economic determinants during the studied period was identified. Significant for school biological education were 80 – 90-ies of the XXth century. The provisions of the concept of secondary biological education, created in the early 80’s of the XXth century were the basis of the “Programs for the Secondary School of Biology” (1986).

Beginning of democratic transformations contributed to the development of the system of school biological education: intensified the search for optimal ways to update the content, taking into account the scientific research in science and teaching methods; the study of foreign experience and the introduction of its elements into the practice of the work of educational institutions; the revival of the spirituality of the Ukrainian school; increasing the professional skills of biology teachers by expanding and deepening democratic foundations in the organization of postgraduate education of teachers.

The content of school education reforms, the emergence of the subject “Biology”, which reflected the idea of a systematic approach, the implementation of the content potential of the biology course for guidance students. A number of contradictions in the development of school biological education have been identified. The emphasis is placed on the requirements for the content of the training of pedagogical staff, the development of the system for improving skills of teaching staff.

Negative trends were observed: extensive school development; centralization of management as a consequence of the continuous influence of mono-ideological policy on the state of education; neglect of the national idea and its leveling in the reformation of school biological education; strengthening the ideological influence on the content

of biological courses; a unified and regulated approach to the educational process (one-sidedness of teaching and methodological support); quantitative orientation.

Keywords: *an education; educational reform; school biological education; historiography; biology teacher; contradictions; Ukraine.*

Постановка проблеми. Вхідження України в європейський освітній простір передбачає орієнтацію на Людину, визначає напрями освіти як пріоритетної сфери соціального життя країни. Сьогодення вимагає іншого погляду на призначення системи вітчизняної освіти, в якій відбуваються численні якісні зміни. У цьому контексті завдання сучасної школи – домогтися правильних, міцних, усвідомлених знань учнів, що формують життєві компетентності. Це можливо за умови правильного розвитку понять, заснованому на принципах цілісності, системності навчання і розвитку мислення учнів. Визначення основних понять, що складають систему знань у навчанні біології, ускладнюється ізольованим викладанням навчальних предметів, які б повинні скласти єдиний біологічний цикл. Проблема формування понять як у теорії методики, так і у практиці вивчення біологічних предметів – одна з найбільш актуальних та складних і пов'язана з історією розвитку основних проблем методики. У змісті кожної біологічної дисципліни відбирають найбільш цінний в освітньо-виховному аспекті навчальний матеріал, що розглядає форми, будову і функції типових організмів, взаємозв'язки організму і середовища, біологічний розвиток і взаємодію природних явищ. Сучасний зміст шкільного курсу біології включає в себе факти, поняття, закономірності і терміни, необхідні для формування життєвих компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шкільній біологічній освіті приділяється значна увага у педагогічній літературі. Розкриттю і розвитку понять, встановленню наступності і між предметних зв'язків присвячені праці В. Корсунської, Н. Верзиліна, Н. Рикова, А. Медової та ін. Ідея розвитку понять В. Корсунської стала основою теорії розвитку понять, яка з'явилась у 1956 р. внаслідок спільної роботи спеціалістів з усіх часткових методик і надалі продовжувалась дослідженнями багатьох методистів-біологів. У методичних виданнях Е. Бельської розкрито роль навчання, методики викладання, систему форм навчання і розвитку понять. Проте у роботах Е. Бельської відсутні теоретичні основи навчання і виховання нової генерації. Проблеми розробки структури методики навчання біології, анатомії і фізіології людини висвітлюють Е. Бруновт, І. Зверева, А. Хрипкова та ін. Водночас опубліковані праці

недостатньо характеризують генезу шкільної біологічної освіти в Україні упродовж 80-90-х років ХХ ст.

Мета статті – розкрити історіографію проблеми розвитку шкільної біологічної освіти в Україні у 80 – 90-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Біологічна освіта – це систематизовані знання основ наук про природу, а також відповідні уміння і навчання, які необхідні для всестороннього розвитку гармонійної особистості. Упродовж багатьох років розвиток шкільної біологічної освіти відбувався у контексті суспільно-політичних, соціально-економічних детермінант, розвитку науки і техніки. Значущими для шкільної біологічної освіти були 80 – 90-ті рр. ХХ ст.

Положення створеної на початку 80-х р. ХХ ст. Концепції середньої біологічної освіти було покладено в основу “Програми для середньої школи з біології” (1986). У змісті навчальних програм розділів єдиного цілісного предмета “Біологія” в 1988 р. знайшли відображення ідеї системного підходу І. Павлова, М. Вавилова, В. Сукачова, І. Шмальгаузена. Аналіз навчальних програм з біології (1986; 1988) виявив низку недоліків, зокрема, перелік шкільних курсів був побудований на системі біологічних наук [6; 7]. У загальній біології зроблено спробу включити до змісту програм основи наук (цитології, біохімії, генетики, селекції, дарвінізму, екології), проте такий підхід, на нашу думку, найбільш раціональний у вищій школі, яка готує “вузьких” спеціалістів.

Реалізація навчальних програм виявила потребу в розробці шляхів інтенсифікації навчального процесу, яка актуалізувалась наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. Так, широкого розповсюдження набули ідеї: про підготовку ефективного уроку І. Підласого; посилення екологічного й еволюційного аспектів та внутрішньої інтеграції курсу біології А. Мягкової, А. Румянцевої, О. Нікішова та ін. В. Ільченко, Б. Комісаров, Н. Міщук, пропонували новий біологічний курс за змістом і структурою.

Реформування освіти сприяло розвитку диференційованого навчання: факультативним курсам, класам із поглибленим вивченням предметів, розробці і запровадженню профільного навчання, спрямованого на забезпечення

допрофесійної підготовки старшокласників згідно з їх інтересами і здібностями. Профільні предмети в Х–ХІ класах викладали за програмами для масових шкіл із внесенням змін і доповненням відповідно до обраного профілю: екологічного, хіміко-біологічного, сільськогосподарського та інших. Діяли програми, розроблені авторськими колективами, науковцями, методистами, вчителями. У базовій школі почали застосовувати диференційоване навчання при вивченні основних курсів.

Питання про принципи положення концепції національної середньої загальноосвітньої школи (С. Гончаренко), зміни у змісті освіти (Д. Дейкун), підвищення функціональності біологічної освіти (Н. Новикова, Є. Писарчук) висвітлювалися на сторінках вітчизняного видання “Радянська школа”, оскільки в Україні спеціального фахового науково-методичного журналу для вчителів біології не було, а перший номер вийшов лише в 1995 р.

У світлі постанови квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПРС “Про Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи”, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про покращення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів і організації їх суспільно корисної, виробничої праці” 1984/1985 н.р. відзначено як перший рік роботи школи в умовах реалізації шкільної реформи. Як важлива складова вдосконалення суспільства реформа вимагала дієвості і переорієнтації свідомості громадян на прискорення суспільного розвитку, “... формування у підростаючого покоління сучасної природничонаукової картини світу, знань і уявлень про практичне застосування науки в основних галузях сучасного виробництва та інших галузях народного господарства, знайомство школярів із провідними професіями” [5, 8].

Курс біології мав значний потенціал для професійної освіти (профорієнтації) учнів з таким основним змістом:

1) ознайомлення школярів з основними професіями тих галузей, у яких об’єктом праці є живі організми (сільське і лісове господарство, мікробіологічна і харчова промисловість тощо);

2) розкриття природничо-наукових основ виробництва (технологія вирощування культурних рослин і свійських тварин, загальні принципи дії технічних пристроїв тощо);

3) морально-психологічна підготовка учнів до праці, залучення їх до різноманітної трудової діяльності, в тому числі роботи з охорони природи [7, 3 – 4]. Розроблена система трудового навчання існувала впродовж чотирьох років: з 1988 р. стала

необов’язковою професійна освіта в 10 – 11 класах, а потім – і в 8-9 класах.

У 1985 р. Міністерство освіти СРСР затвердило Типове положення про республіканський (АРСР), крайовий, обласний, окружний, міський, міжрайонний (зональний) інститут удосконалення вчителів. Обласні інститути вдосконалення вчителів проводили курси підвищення кваліфікації, семінари для вчителів етики і психології сімейного життя, серед яких значна частина була вчителів-біологів. Між закладами вищої освіти та інститутами удосконалення учителів спостерігався розподіл функціональних обов’язків: у закладах вищої освіти підвищували кваліфікацію вчителів з теорії предмета, в інститутах удосконалення учителів – з його методики [4, 11].

Ефективному засвоєнню знань, формуванню вмій і навичок для застосування їх у практичній діяльності учнів у 80-х роках ХХ ст. сприяли методичні роботи І. Белова, Е. Бруновт, Н. Верзиліна, Б. Всесвятського, І. Зверева, Е. Козиревої, В. Корчагіної, В. Корсунської, Д. Колесова, Л. Ребрової та ін.

Значний вплив на розвиток шкільної біологічної освіти України мали праці вітчизняних учених-біологів, методистів: О. Богданової, О. Гончара, Г. Данилової, В. Кузнецової та В. Пакулової, В. Максимової, І. Мороза, А. Степанюк, Д. Трайтака, Є. Шухової та інших. Зокрема, О. Гончар зосередив увагу на різних видах самостійних учнівських робіт, методиці використання на уроках технічних засобів навчання і проведення різних форм позакласної роботи, прийомах активізації пізнавальної діяльності учнів. Особливий інтерес для сучасної школи становлять праці Оксентія Денисовича та його ідеї: свідоме оволодіння учнями навчальним матеріалом, підвищення якості контролю знань [1].

У 1988/89 н.р. багато шкіл почали перебудову: працювали за експериментальним навчальним планом, перейшли на п’ятиденний навчальний тиждень, на профільне навчання тощо. Ці нововведення вплинули на організацію навчального процесу, якість засвоєння учнями основного змісту програми. Через перевантаження курсу біології фактичним матеріалом учителям не вдавалось на уроках приділяти достатню увагу досягненню підсумкового результату навчання: засвоєнню школярами основних понять програми, оволодінню навчальними вміннями, розв’язуванню задач екологічного, гігієнічного і трудового виховання. Виникла необхідність у перегляді програми курсу біології в бік розвантаження її змісту і створення 20% резерву часу, потрібного

для надання вчителю більшої самостійності. Вже в 1989/90 н.р. Головне навчально-методичне управління загальної середньої освіти Державної освіти СРСР, Науково-дослідний інститут змісту і методів освіти АПН СРСР давали рекомендації з розвантаження курсу біології, заміни частини лабораторних робіт демонстраціями, зменшення годин на проведення узагальнюючих уроків. У 1989/90 н.р. змінилась нумерація класів: розділ “Рослини” вивчався в VI класі, розділ “Бактерії. Гриби. Лишайники” – в VII, розділ “Тварини” – в VII і VIII класах, розділ “Людина та її здоров’я” – в IX, розділ “Загальна біологія” – в X і XI класах [2].

Затверджені Міністерством народної освіти УРСР “Програми спеціалізованих класів (шкіл) агрохімічного профілю середньої загальноосвітньої школи. Біологія 8 – 11 класи” (1990) покликані розвивати в учнів інтерес до науки і тих галузей народного господарства, в яких функціонують біологічні системи, формувати специфічні вміння і навички, створювати основу для свідомого вибору біологічних спеціальностей. Вивчення біології у спеціалізованих класах проводилось за такими розділами: у 8 класі – “Тварини”, в 9 класі – “Людина та її здоров’я”, в 10 – 11 класах – “Загальна біологія”. Розроблений зміст програми вимагав відповідного рівня забезпечення обладнанням проведення запланованої практичної частини програми, проте відсутність необхідної матеріальної бази призводила до формальної реалізації навчання біології в спеціалізованих класах. Викладання в таких класах потребувало підвищення фахової майстерності вчителів і методистів, але їх недостатня науково-методична підготовка, особливо у проведенні спецкурсів, гальмувала розвиток таких класів.

Структура шкільної освіти дотепер зорієнтована на розвиток в учнів емпіричного мислення, що відображає в основному емпіричну біологію, а є потреба перетворення курсу в цілісну дисципліну, яка забезпечить учням послідовний перехід від простого до складного, від пізнання біологічних законів до використання їх на практиці.

Історіографічний огляд дозволяє стверджувати, що розвиток шкільної біологічної освіти у 80–90-х рр. ХХ ст. виявив низку суперечностей між:

- досягненнями біологічної науки, посиленням її ролі в суспільстві та відставанням у висвітленні цих питань у шкільних програмах предметів біологічного циклу;

- зростанням значення біологічної освіти у житті країни, з одного боку, і недостатньою підготовкою учнів середніх шкіл з біології, з іншого боку;

- вивченням і висвітленням зарубіжного досвіду у викладанні предметів біологічного циклу і недостатнім втіленням його в практику роботи школи;

- розвитком педагогічної науки, зокрема розробки нових навчальних технологій та повільним упровадженням методичних розробок учителів у навчальний процес;

- запланованими напрямками реформування загальноосвітньої і професійної школи 1984 р. та недостатньою підготовкою учителів до їхньої реалізації.

Реформа школи сприяла розвитку системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів як упорядкованому поєднанню закладів і організацій (інститути удосконалення вчителів; рай(міськ)методкабінети; районні, міжшкільні і шкільні методичні об’єднання тощо). У системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів проходила певна децентралізація і дерегламентація; реалізувалась диференціація в навчанні через організацію проблемних курсів, спецкурсів з окремих тем, у роботі за індивідуальними планами. Реформою школи було визначено нові вимоги до змісту підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, тому здійснювалась масова підготовка вчителів біології з метою забезпечення ними ідей шкільної реформи, конкретних шляхів її реалізації. Для підготовки педагогів до роботи за новими програмами в Україні проводилися двотижневі курси вчителів біології, керівників методичних об’єднань з біології та працівників рай(міськ)методкабінетів, відповідальних за стан їх викладання (1986).

Увага педагогічних кадрів зосереджувалась на питаннях організації навчальної діяльності учнів: вчителі біології вивчали прийоми роботи з підручниками, словниками; опрацьовували питання активізації пізнавальної діяльності учнів. Була посилена науково-методична і практична допомога вчителям малокомплектних сільських шкіл, більшість з яких викладали декілька предметів. Учителів біології ознайомлювали зі змінами у навчальних програмах; із використанням шкільного курсу біології “для формування наукового світогляду, атеїстичних переконань учнів, їхнього екологічного та економічного виховання” [3, 121].

Новаторський досвід учителів поширювався також через видання методичних рекомендацій, методичних збірників; проведення занять на курсах підвищення кваліфікації вчителів біології і керівників шкіл; обласні семінари для методистів районних (міських) методичних кабінетів та

всеукраїнські семінари для завідувачів (методистів) кабінетів біології обласних Інститутів удосконалення вчителів. Пошук і виявлення стихійно оформленого досвіду вчителів-природничників, його моделювання вченими і методистами та цілеспрямоване впровадження у шкільну практику характеризувало передовий педагогічний досвід в Україні, який, за переконанням С. Крисюка, “став своєрідним феноменом у підвищенні професійної майстерності працівників освіти” [3, 156].

Висновки. Упродовж 80-х – 90-х рр. ХХ ст. виявлено особливості розвитку шкільної біологічної освіти в Україні. З одного боку, початок демократичних перетворень в Україні сприяв розвитку системи шкільної біологічної освіти: активізувався пошук оптимальних шляхів оновлення змісту із врахуванням наукових досліджень у науці та методів навчального процесу; вивчення зарубіжного досвіду та впровадження його елементів у практику роботи навчальних закладів; відродження духовності українського шкільництва; підвищення професійної майстерності вчителів біології шляхом розширення і поглиблення демократичних засад в організації післядипломної освіти вчителів. З другого боку, простежувалися негативні тенденції: екстенсивний розвиток школи; централізація управління як наслідок постійного впливу моноідеологічної політики на стан освіти; нехтування національною ідеєю та її нівелювання в реформуванні шкільної біологічної освіти; посилення ідеологічного впливу на зміст біологічних курсів; уніфікований і регламентований підхід до навчально-виховного процесу; орієнтація на кількісні показники.

Подальших наукових студій потребує історіографія проблеми підготовки вчителів біології, яка здійснювалася у різні історичні періоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар О. *Форми і методичні прийоми навчання біології*. Київ, 2001. 108 с.
2. Изучение биологии в новом 1989/90 учебном году. *Биология в школе*. 1989. №4. С. 22–25.
3. Крисюк С. В. *Розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1944 – 1995 рр.)*. Львів, 1997. 206 с.
4. *Методичні служби України: проблеми управління, професійна підготовка : навч.-методичний посібник / Г. С. Данилова*. Київ, 1997. 256 с.
5. Про заходи по виконанню постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10

липня 1984 року №281 “Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи”. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1985. № 2. С. 8–23.

6. Програма для середньої загальноосвітньої школи : Біологія (5-10 кл.): М-во освіти СРСР, М-во освіти УРСР, Гол. Упр. шк. Київ, 1988. 54 с.

7. Програма для середньої школи : Біологія (5 – 10 кл.). Київ, 1986. 54.

REFERENCES

1. Gonchar, O. D. (2001). *Formy i metodychni pryuyomy navchannya biolohiyi* [Forms and methodical methods of teaching biology]. Kyiv, 108 p. [in Ukrainian].
2. Yzuchenye byolohyy v novom 1989/90 uchebnom hodu [The study of biology in the new 1989/90 academic year]. *Biology at school*. No. 4, pp. 22–25. [in Russian].
3. Krisyuk, S.V. (1997). *Rozvytok pishlyadyplomnoyi osvity pedahohichnykh kadriv v Ukrayini (1944 – 1995 rr.)* [Development of postgraduate education of teaching staff in Ukraine (1944 – 1995)]. Lviv, 206 p. [in Ukrainian].
4. Danilov, G.S. (1997). *Metodychni sluzhby Ukrayiny: problemy upravlinnya, profesiyna pidhotovka : Navch.-metodychnyy posibnyk* [Methodological services of Ukraine: management problems, vocational training: Teaching and methodical manual]. Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].
5. Pro zakhody po vykonannyu postanovy TSK Kompartiyi Ukrayiny i Rady Ministriv URSR vid 10 lypnya 1984 roku №281 “Pro dalshe vdoskonalennya zahalnoyi serednoyi osvity molodi i polipshennya umov roboty zahalnoosvitnoyi shkoly” [On Measures to Implement the Resolution of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Council of Ministers of the USSR dated July 10, 1984, No. 281 “On Further Improving General Secondary Education of Youth and Improving the Conditions of the Work of a Secondary School”]. Collection of Orders and Instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR. 1985. No. 2, pp. 8–23. [in Ukrainian].
6. Prohrama dlya serednoyi zahalnoosvitnoyi shkoly : Biolohiya (5-10 kl.) [Program for Secondary School: Biology (5-10 grades)]. Ministry of Education of the USSR, Ministry of Education of the Ukrainian SSR, Gol. Superv.sh. Kyiv, 1988. 54 p. [in Ukrainian].
7. Prohrama dlya serednoyi shkoly : Biolohiya (5 – 10 kl.) [The program for the secondary school: Biology (5 – 10 cl.)]. Kyiv, 1986. 54 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.03.2019